

Отримано: 05.11.2014 р.

Прорецензовано: 18.11.2014 р.

Прийнято до друку: 04.12.2014 р.

Ногінова Н. М. Трансформація форм власності в Україні: проблеми і пріоритети / Н. М. Ногінова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : збірник наукових праць / ред. кол. : І. Д. Пасічник, О. І. Дем'ячук. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Випуск 27. – С. 27–30.

УДК 330.342:16

JEL Classification: P41

Ногінова Наталія Миколаївна,

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОРМ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПРІОРИТЕТИ

Визначено роль роздержавлення як фактора ринкових перетворень. Досліджено особливості, досягнення та вади зазначених процесів в Україні. На основі отриманих результатів сформульовано рекомендації щодо пріоритетів інституційних перетворень на перспективу. При здійсненні роздержавлення власності має бути пошук економічної результативності та ефективності за рахунок раціоналізації її структури. Проведені дослідження засвідчили, що найбільш оптимальною формою власності в сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки може стати акціонерна власність.

Ключові слова: власність, форми власності, реформи, роздержавлення, приватизація, акціонування.

Ногинова Наталья Николаевна,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов, учета и аудита
Национального университета «Острожская академия»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОРМ СОБСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПРИОРИТЕТЫ

Определена роль разгосударствления как фактора рыночных преобразований. Исследованы особенности, достижения и недостатки указанных процессов в Украине. На основе полученных результатов сформулированы рекомендации относительно приоритетов институциональных преобразований на перспективу. При осуществлении разгосударствления собственности поиск экономической результативности и эффективности проводится должен за счет рационализации ее структуры. Проведенное исследование показало, что наиболее оптимальной формой собственности в современных условиях развития отечественной экономики может стать акционерная собственность.

Ключевые слова: собственность, формы собственности, реформы, разгосударствление, приватизация, акционирование.

NATALIA NOHINOVA

Ph.D. (Economics), Senior Lecturer of Finance, Accounting and Auditing Department,
The National University of Ostroh Academy

TRANSFORMATION OF OWNERSHIP IN UKRAINE: PROBLEMS AND PRIORITIES

The role of privatization as a factor of market reforms. The features, achievements and shortcomings of these processes in Ukraine. Based on the results formulated recommendations on priorities for the future institutional reforms. Privatization demands search of economic effectiveness through the rationalization of its structure. Investigations showed that the most optimal ownership in the current conditions of the national economy can be a joint-stock ownership.

Keywords: property, ownership, reform, deregulation, privatization, corporatization.

Постановка проблеми. За сучасних умов існування в ринковій економіці є необхідною умовою існування різних форм власності на засоби виробництва. Після здобуття Україною незалежності, розпочалося реформування економіки, що супроводжувалося масштабним роздержавленням майна. На початку становлення ринкових відносин була пріоритетна думка: що чим скоріше відбуватиметься приватизація державного майна, тим ймовірніше буде розвиватися ринкова економіка, проте означена думка не виправдала себе. Після здобутого досвіду можна зробити висновки, про допущені помилки, які були здійсненні під час реформування. Нагальною стала необхідність вироблення подальшої стратегії розвитку для держави у перебудові відносин власності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий вплив у дослідженні даної проблематики здійснили такі вітчизняні вчені, такі як: Абалкин Л., Гальчинський А., Давидов І., Задорожний Г., Кісельов А., Онищенко О., Румянцев С., Чухно А., та інші. Значне дослідження цієї теми відображене у працях В. Ларцева (виділив основні етапи української приватизації і дав їй ґрунтовну характеристику), С. Ледомсь-

кої (проведено підсумок приватизації сертифікатної), Д. Богині, Д. Волинського (які здійснили дослідження соціально-економічних аспектів приватизації) та ін. Однак, віддаючи належне здобуткам учених, зазначимо, що безліч аспектів проблеми не до кінця розв'язано і потребує подальших досліджень. Серед науковців немає однастайності щодо розуміння категоріального апарату, відсутня єдина концепція власності. Недостатнє дослідження цієї наукової проблеми з огляду на її актуальність для вітчизняної економіки обумовили вибір теми наукової статті.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є з'ясування змісту категорій роздержавлення і приватизація, виявлення й оцінка результатів трансформації форм власності в Україні та визначення пріоритетів реформування на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Важливими категоріями, які характеризують процес трансформації відносин власності, є «роздержавлення» і «приватизація». Ці категорії почали активно обговорюватися у вітчизняній економічній науковій літературі з початку 90-х років, викликаючи гострі дискусії з приводу їх економічного змісту та механізмів проведення, однак до єдиної точки зору учені так і не дійшли. Найбільш поширеною точкою зору є та, що співпадає з визначенням цих категорій у законодавчих документах та державних програмах, коли під приватизацією мається на увазі процес роздержавлення власності. За словами С. Румянцева, саме «обрана модель приватизації стала основним чинником формування підприємств з акціонерною формою власності» [1, с. 3]. Ми з таким твердженням не погоджуємося – акціонерна форма власності з точки зору її економічного змісту не належить до суто приватного типу власності, їй притаманне колективне привласнення засобів виробництва та результатів праці, і тому не узгоджується з поняттям «приватизація». Більш ґрунтовним, на наш розсуд, є визначення А. Кісельова. Учений вважає, що «роздержавлення – це перетворення державних підприємств на колективні, акціонерні, кооперативні та інші підприємства, що ґрунтуються на відмінних від державної формах власності, зокрема на власності громадян та виведенні цих підприємств з-під державної опіки» [2, с. 77]. Проте вважаємо, що дане визначення є не досить містким і не достатньо повно розкриває зміст категорії, адже «виведення підприємств з-під державної опіки» можна трактувати з різних точок зору: як здійснення передачі функції управління, а також не регулювання державою даної підприємницької діяльності. Г. Климко та його соратники, розглянувши відповідні процеси утворення нових форм власності, зазначають, що «... роздержавлення власності означає перетворення державних підприємств у такі, що засновані на інших, недержавних формах власності, а приватизація – це процес придбання громадянами у власність усіх або частини акцій (паїв) акціонерних, інших господарських товариств, а також підприємств, заснованих на змішаній або колективній власності» [13, с. 393]. Вважаємо, що таке трактування максимально повно розкриває сутність процесу роздержавлення, однак є неприйнятним для характеристики приватизації, адже автор не розмежовує поняття приватна та колективна власність, що зумовлено очевидно невірним методологічним підходом.

На наш розсуд, поняття «роздержавлення» є досить широким і містким, а досліджувати його варто у двох аспектах – кількісно та економічно. З економічної точки зору роздержавлення треба розглядати як процес зміни власності держави на інші приватні форми і типи (приватна, кооперативна, акціонерна тощо). З кількісної точки зору це є фактичне зменшення частки державного майна у загальній структурі майна країни. Розглядаючи приватизацію можна зазначити, що це достатньо вузьке поняття, яке обмежується збільшенням частини приватної (тобто, те що може належати одній людині) та сімейної власності.

Головним мотивом роздержавлення власності має стати збільшення економічного результату за рахунок раціонального використання та розподілення її структури. Під час змін у відносинах власності частину державного майна доцільно зменшувати поступово, проте вплив державного регулювання процесів в економіці має зменшуватися значно повільніше. Вплив державного регулювання на формування ринкової економіки країни, повинно проявлятися у створенні та ефективному функціонуванні правового механізму під час взаємозв'язків суб'єктів господарювання. Також одним з необхідних важелів державного регулювання являється податкова система країни, що відображається через систему оподаткування (у вигляді податкових та відсоткових ставок, державного замовлення, пільг, різних обмежень), що стимулює ефективне функціонування, як організацій та і економіки в цілому.

Так, у високо розвинутих країнах світу, централізоване управління державної власності, а також безпосереднє регулювання діяльністю підприємств приватних форм функціонує і дає позитивний економічний результат. Проте в Україні під приватизації було здійснено роздержавлення стратегічно важливих об'єктів, а отримані доходи від здійснення даних операцій, використовувались не за призначенням, а необхідні були для фінансування важливих заходів соціально-економічного значення. Від продажу основних фондів державою на інвестування підприємництва виділяються невеликі суми (приблизно 6%) в той час як рівень зношення основних засобів є значний. Низька інвестиційна активність показує, що

виробничі фонди, у вигляді капіталу, знеособлюються та стають засобами споживання. Виходячи з цього, можна сказати, що кошти, які надходять від продажу держаного майна, не використовуються за призначенням, а направлені на не суттєві вторинні проблеми, тоді як не вирішують стратегічно важливі завдання сучасної економіки країни (необхідність оновлення основних фондів, покращення науково-технічного розвитку та інше) [4, с. 245].

На сьогодні дане питання є актуальним, тому що і досі не має відповіді, яка ж частка має належати державі у структурі власності країни. Як відомо, на початку 90-х років, частка власності держави становила 95% у фондах основних засобів, тоді як частка від загальної кількості підприємств була рівною 75%. В рекордні строки, частка приватної власності зросла до значних розмірів, що склало більшість в економіці країни. Під час реформування в були роздержавлені понад 129 тис. об'єктів [5, с. 10], тоді як частка приватних підприємств у промисловості становила приблизно 70%. Незважаючи на кількісні досягнення в роздержавленні майна ми не спостерігаємо суттєвих якісних змін, які планувалися на початку проведення приватизації. Можна констатувати той факт, що приватні підприємства демонструють вищу ефективність господарювання, ніж це відбувається у державних, проте це не дозволяє вийти Україні на шлях сталого розвитку.

Ми вважаємо, що забезпечити розв'язання назрілих проблем вдасться за умов встановлення пріоритетів на акціонерній власності. Акціонерною формою власності можна назвати особливий суспільний, правовий, фінансовий та організаційний інститут, що здійснює формування та розвиток капіталістичних об'єднань на пайовій основі [2, с. 45]. З економічної точки зору, акціонерну власність можна розглядати за характером присвоєння засобів виробництва, які притаманні колективній формі власності, тоді як, за характером присвоєння результатів праці це є індивідуально-колективні [5, с. 63].

Розглядаючи переваги цієї форми власності можна зазначити:

- відбувається розширення джерел фінансування і нагромадження;
- перехід до демократичних умов управління підприємствам;
- зменшення залежності працюючих від засобів виробництва;
- функціонування акціонерних організацій сприяє розвитку та утворення різних форм власності із змішаним фінансуванням;
- спостерігається покращення техніко-економічних відносин, тобто таких як спеціалізація, кооперування, комбінування [3, с. 75].

Сьогодні акціонування як засіб максимального залучення інвестиційних ресурсів та стимулювання покращення функціонування суб'єктів господарювання повно бути основним напрямком розвитку при становленні ринкової економіки. Проте, варто зазначити, що приватизація не може бути основним способом роздержавлення, адже всі громадяни країни нездатні бути приватними власниками. Як дослідив відомий російський економіст Л. Абалкін: «Є три мотиви поведінки: мотив власника, підприємця та робітника. Більшість, до 3/4 працюючих у розвинутих країнах не є власниками, але чомусь працюють, мають високу продуктивність праці і достатньо сильні мотиви трудової діяльності» [6, с. 97]. В цього видно, що доходи отримані від здійснення приватної власності не можуть бути основними доходами працюючих, тому що рівень якості життя має належати від доходів на працю. Приватизація державного майна зможе досягти своєї мети лише в тому випадку, коли крім відповідних процесів (таких як реструктуризація, приватизація, демонополізація і тощо) наймані працівники будуть здатні забезпечувати достатньо високий рівень праці та її розподіл. Можливість зближення праці і власності, яку надає акціонерна форма, є для України особливо важливою, оскільки дозволяє перейти до таких форм господарювання, які здатні ефективно функціонувати в умовах регульованої ринкової економіки і, у той же час не несуть у собі потенціалу соціальної поляризації. Останнє для товариства з тривалим пануванням зрівнялівки могло б мати трагічні наслідки. Специфічна особливість саме акціонерного товариства (це давно усвідомили керівники корпорацій на Заході) полягає ось у чому. Коли працівник, зайнятий на підприємстві, що належить акціонерному товариству, володіє хоча б незначним пакетом акцій «своєї» компанії, у нього з'являється так зване «почуття господаря», незважаючи на те, що його власна участь в управлінні справами товариства швидше всього мінімальна. У результаті пом'якшуються відносини між адміністрацією і працівниками, підвищується продуктивність праці, відбувається зближення праці і власності.

Акціонерна форма власності володіє значним потенціалом перетворення економічної ролі акціонерів та їх становища як власників. Головна перевага акціонерної форми пов'язана з тими змінами, які вона вносить у механізм реалізації власності на засоби виробництва. Саме ця форма підприємництва – величезний крок до підвищення ефективності роботи як окремого підприємства, так і зростання ефективності на рівні галузі. Якщо враховувати, що ні технічний прогрес, ні передова організація виробництва не є привілеєм корпорації, то логічно зробити висновок, що резерви загальної економічної ефективності корпорації як такої лежать у галузі організації та управління самої системи відносин власності.

За допомогою акціонерної форми власності можна об'єднати основні засоби, що належать державі, колективам підприємств, населенню та іншим інвесторам при створенні нових і технічно-перезоброєних зношених основних фондів, що допоможе подолати існуючі перешкоди і здійснити вільний рух капіталу між різними галузями господарства. Отже, з цього слідує, що акціонерна форма власності являється найкращим способом здійснення господарської діяльності зважаючи на можливість залучення необхідних інвестицій.

Підприємствам, які є акціонерним, за рахунок значних капіталів, значно простіше, ніж іншим, нарощувати обсяги виробництва та застосовувати можливі шляхи зниження собівартості вироблених товарів, що надає можливість збільшувати отриманні прибутки.

Для власників акцій дана форма господарювання надає певні переваги, адже акціонери є співвласниками на несуть також відповідальність лише в межах належних їм акцій, тому що при банкрутстві компанії акціонер втрачає лиш вартість своїх акцій. Важливим являється те, що окрема особа може зменшити свій власний фінансовий ризик, якщо купуватиме акції кількох акціонерних товариств. Кредитори можуть пред'явити претензії лише корпорації як юридичній особі, а не окремим акціонерам як фізичним особам.

Наведені переваги ще раз підтверджують пріоритетність акціонерної власності для України. Однак складна економічна та політична ситуація в державі обмежує можливості її розвитку. У своїй більшості громадяни України є номінальними власниками акціонерних товариств, вони не мають можливості захищати свої інтереси, не знають і не використовують своїх корпоративних прав. Результатом сформованого механізму роздержавлення стала концентрація капіталу та управлінських можливостей у руках невеликої кількості акціонерів. У цьому дістала вияв суперечність, яка виникла у процесі роздержавлення між колективною природою акціонерної власності та механізмом її реалізації в інтересах вузького кола людей. Для того щоб повноцінно працював механізм реалізації акціонерної власності в Україні, доцільно приділити увагу вирішенню таких питань:

- установа на законодавчому рівні чіткого механізму управління акціонерним товариством;
- забезпечення контролю за дотриманням прав акціонерів та виконанням акціонерним товариством своїх зобов'язань перед ними;
- здійснення моніторингу виконання програм корпоратизації;
- розробка програм реструктуризації підприємств та встановлення відповідальності за їх виконання;
- удосконалення розвитку системи біржової торгівлі, забезпечення доступності інформації про діяльність акціонерних товариств.

Висновки. Одним із основних рушійних елементів розбудови національної економіки та здійснення ринкових перетворень є роздержавлення. Визначальним мотивом роздержавлення власності має бути пошук економічної результативності та ефективності за рахунок раціоналізації її структури. Роздержавлення власності в Україні здійснювалося з акцентом на приватизацію. Водночас проведені дослідження засвідчили, що найбільш оптимальною формою власності в сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки може стати акціонерна власність. Акціонування є потужним засобом мобілізації існуючих ресурсів і стимулів до підвищення ефективності господарювання, може мати і має могутній потенціал на шляху до становлення соціально-орієнтованої ринкової економіки. Однак складна економічна та політична ситуація в державі обмежує можливості її розвитку. Для того, щоб повноцінно працював механізм реалізації акціонерної власності в Україні, необхідно забезпечити: установа чіткого механізму управління акціонерним товариством; забезпечення контролю за дотриманням прав акціонерів та виконанням акціонерним товариством своїх зобов'язань перед ними; здійснення моніторингу виконання програм корпоратизації; розробку програм реструктуризації підприємств та встановлення відповідальності за їх виконання; удосконалення розвитку системи біржової торгівлі тощо. Саме ці напрямки є найбільш перспективними для подальших досліджень в аналізованій нами сфері.

Література:

1. Румянцев С. А. Українська модель корпоративного управління: стан та розвиток / С. А. Румянцев. – К. : Знання. – 2003. – 149 с.
2. Кісельов А. П. Бізнес і проблеми трансформації відносин власності в Україні / А. П. Кісельов. – К. : КДЕУ, 1996. – 282 с.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Г. Н. Климка. – 4-е вид. – К. : «Знання-Прес», 2002. – 615 с.
4. Давидов І. Г. Інституційні проблеми приватизації та її вплив на національну економіку / І. Г. Давидов // Науковий вісник НЛТУ України. – 2006. – Вип. 16.3. – С. 241–249.
5. Звіт про роботу Фонду державного майна України, хід та результати виконання Державної програми приватизації у 2012 році. – К., 2013. – 123 с.
6. Абалкин Л. К. Цели через кризис. Спустя год / Л. К. Абалкин. – М. : Луч, 1992. – 157 с.